

Bartos-Elekes Zsombor **Geográfusképzés a kolozsvári egyetemen (1940–1945)¹**

Kolozsváron működő egyetemen három felvonásban volt magyar nyelvű geográfusképzés. Az első, és mindmáig leghosszabb időszak 1874 és 1919 között telt el a Ferenc József Tudományegyetemen: a Terner és Cholnoky által fémjelzett századfordulós geográfusképzésről lásd: Bartos-Elekes 2009. Két évtizednyi szünet után, a második korszak 1940-ben kezdődött: a második világháború alatt a képzés a visszatért Ferenc József Tudományegyetemen működött, 1945 és 1959 között a Bolyain folytatódott, majd a Babeş–Bolyain szűnt meg a magyar tagozat a hatvanas években. Újabb szünet után a ma is működő képzés 1993-ban indult meg a BBTE Földrajz Karán. Jelen tanulmány az 1940–45 közötti időszak geográfusképzését foglalja össze.

Források

A téma feldolgozásához általános egyetemtörténeti munkákat (Barabás–Joó 1990, Gaal 2001, Balázs 2009), a földrajz történetét bemutató írásokat (Tövissi 1991, Molnár 2004, Fodor 2006) és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban elérhető egyetemi évkönyveket és tanrendeket használtam fel.

A FJTE Kolozsváron, 1940 és 1945 között

Az 1940. augusztusi 30-i második bécsi döntést követően egyetemek költöztek Kolozsváron. A két évtizede működő román tannyelvű Ferdinánd Egyetem kolozsvári épületeiből kiköltözött, Nagyszebenbe menekült. Egy bő hónappal később, 1940. október 24-én nyitotta meg kapuit a Szegedről visszatért magyar tannyelvű *Ferenc József Tudományegyetem*. A FJTE a meglévő négy kar (Jog- és Államtudományi Kar, Orvostudományi Kar, Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar, Matematikai és Természettudományi Kar) mellett egy ötödikkel is bővült (Közgazdaságtudományi Kar). (Gaal 2001: 54–58, Balázs 2009: 55–58)

Az egyetem négy – nagyjából – teljes, és egy csonka tanéven át működött. A közelgő front miatt 1944 augusztusában az egyetemet kezdték elmenekíteni, ebben az időszakban tanárainak négyötöde elhagyta a várost. Október 11-én a város szovjet megszállás alá került, a tanév rendkívüli körülmények között csak decemberben kezdődött (ebben a tanévben az egyetem már nem viselte az alapító nevét). 1945. március 13-án román közigazgatás alá került a város, hamarosan döntöttek a város egyetemeiről: 1945. június 1-ei hatállyal Nagyszebenből a román egyetem vissza kell térjen a mintegy negyven egyetemi épületbe, új magyar egyetemet (a későbbi Bolyait) hoztak létre egyetlen volt középiskolai épületben. Ezzel a dátummal megszűnt az 1872-től működő korábbi magyar egyetem. (Barabás–Joó 1990, Gaal 2001: 63–66)

Az oktatók, a személyzet

Az első világháborúig a Földrajz Tanszék a Bölcsészet-, Nyelv és Történettudományi Karhoz tartozott, a hallgatók azonban két karról hallgatták az előadásokat: egy részük ide iratkozva szerzett történelem–földrajz szakos oklevelet, más részük a Matematikai- és Természettudományi Karról hallgatta az órákat, természetrajz–földrajz oklevelet szerezvén. Cholnoky Jenő volt a tanszékvezető, mellette Schilling Gábor dolgozott. Cholnoky Budapestre menekült, 1940-ben már nyugdíjas volt, Schilling Szegedre költözött. (Bartos-Elekes 2009)

Míg az első világháborúig egyetlen tanára volt a szerteágazó földrajzoktatásnak, addig 1940-től a tanárok száma háromra bővült. A tudományok csoportosításában sajátos helyen levő földrajz 1940-től három karhoz is tartozott, vagyis a három egyetemi tanár három karon dolgozott.

---

¹ Elhangzott előadásként A **Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem (1940–1945)** c. tudományos konferencián, **Kolozsváron, 2010. december 3-án.**

A *Bölcsészeti-, Nyelv és Történettudományi Karon* az emberföldrajz (azaz mai nyelvhasználattal társadalomföldrajz) előbb nyilvános rendkívüli, majd nyilvános rendes tanára volt *Hantos Gyula*, a BTK Földrajzi Intézetének igazgatója. Hantos Gyula Kolozsváron született 1903-ban; Budapesten jogi és közgazdasági tanulmányokat folytatott, Teleki Pál tanítványa volt; tanügyi igazgatási területen dolgozott („tanügyi fogalmazóként”); majd négy év kolozsvári felsőfokú oktatás után 1945-ben halt meg Budapesten (Fodor 2006: 600–601). Kolozsvári lakhelye (az évkönyv szerint): Fery Oszkár (ma Cișmigiu) u. 1. Az évkönyv szerint Hantos mellett Ambrus Géza volt a gyakornok, más forrás András keresztnévvel tanársegédként említi Ambrust (Molnár 2004: 186). Laboránsuk volt Batiz Géza, akit még Cholnoky vett fel 1913-ban szolgaként az egyetemre (Bartos-Elekes 2009).

A *Matematikai és Természettudományi Karon* *Prinz Gyula* volt az általános és fizikai (mai szóhasználattal természet-) földrajz nyilvános rendes tanára, a TTK Földrajzi Intézetének, illetve a Csillagászati és Légkörkutató Intézetnek is igazgatója. Prinz a magyar földrajztudósok egyik legjelentősebbje volt. Rábamolnáriban (Vas megyében) született 1882-ben. Budapesten és a németországi Breslau-ban (ma Wrocław, Lengyelország) tanult geológiát és földrajzot. 1906-ban és 1909-ben jelentős expedíciókon vett részt Belső-Ázsiában (a Tien-san hegységben és környékén). 1918-ban nevezték ki Pozsonyba professzornak, majd az egyetem Pécsre való költözésével 1923-tól ez utóbbi helyen tanított, 1935-től a MTA levelező tagja. A pécsi bölcsészkar 1940-es megszüntetése miatt a kolozsvári állást pályázta meg. 1944-ben elhagyta a várost (áprilisban a szélsőjobboldali párt kormányra kerülésekor már szabadságolását kérte, de még visszajárt a városba, 1944 őszén is meghirdetett órákat). 1945-től a szegedi egyetemen tanított, 1973-ban halt meg (Fodor 2006: 714–720, Molnár 2004: 187). Prinz kolozsvári lakhelye: Király (ma Brătianu) u. 21.

1941-től két újabb tanárral bővült a tanszemélyzet. A kar magántanára Éghajlatlan tárgykörben, továbbá a Csillagászati és Légkörkutató Intézet adjunktusa (majd vezetője, de nem igazgatója) volt *Simor Ferenc*. Simor Siklóson (Baranya megyében) született 1901-ben, Budapesten és Pécsen tanult földrajzot, vegytant és természettudományt, 1940-ben Pécsen lett egyetemi magántanár, 1941-től dolgozott Kolozsváron, 1944-ben visszatért Pécsre meteorológusnak, ott halt meg 1978-ban (Fodor 2006: 739–740). Kolozsvári lakhelye: Táltos u. 7 (az utca ma az 1918. december 1. út középső része). Ez utóbbi intézet tanársegéde volt a csillagász *Dezső Loránd*. Dezső Loránd 1914-ben született, Budapesten tanult matematikát, fizikát és csillagászatot, 1941-től 1948-ig élt Kolozsváron, később Debrecenben dolgozott a MTA Napfizikai Observatóriumának igazgatójaként, 2003-ban halt meg (Szenkovits 2004).

1943-ban újabb meghívott oktatóval bővült a munkaközösség: *Tulogy János* magántanárként tartott órákat. Tulogy Tordán született 1891-ben, Kolozsváron szerzett természettudomány-földrajz szakos oklevelet, az első világháború előtt már a FJTE Földtani Intézetében kezdte pályáját, a két világháború között a kolozsvári Református Kollégium tanára, a Bolyai Tudományegyetem teljes léte alatt tanszékvezető, 1979-ben halt meg Kolozsváron. Lakcíme az évkönyv szerint: Farkas (Kogălniceanu) u. 15–17.

A hiányos évkönyvek nem említik, de több forrás (Molnár 2004: 186) jelzi, hogy *Incze Andor* egyetemi pályája is itt kezdődött. Incze 1911-es, kolozsvári születésű, egyetemi tanulmányait a kolozsvári román és a prágai német egyetemen folytatta, 1976-ig tanított a kolozsvári egyetemen, 1986-ban halt meg.

A TTK Földrajzi Intézetében Prinz mellett dolgozott az évkönyv szerint a szintén Pécsről érkezett Homér Janka tanársegéd, Péter András térképész és Mán János (Molnár szerint: Ion Man) szolga (Molnár szerint a térképtannal Polonyi Nóra foglalkozott, ő marosvásárhelyi születésű volt, 1915-ös, pályája történészként folytatódott Budapesten, 1985-ben halt meg). A Csillagászati és Légkörkutató Intézetben Prinz volt szintén az igazgató, Simor Ferenc és Dezső Loránd mellett Kristóf András volt a szolga.

A *Közgazdaságtudományi Karon* *Teleki Géza* volt a gazdasági földrajz és gazdasági geológia nyilvános rendkívüli tanára, a Gazdasági Földrajzi és Geológiai Intézet igazgatója. Teleki Pál földrajztudós és miniszterelnök fiaként 1911-ben Budapesten született, Zürichben és Bécsben tanult

geológiát; a kolozsvári pályakezdetet követően 1945-ben már a debreceni kormány oktatási minisztere, a negyvenes évek második felében Budapesten tanított az egyetemen, 1949-ben emigrált az Egyesült Államokba, ott folytatta egyetemi karrierjét, 1983-ban halt meg (Fodor 2006: 759). Kolozsvári lakhelye a Farkas (ma Kogălniceanu) u. 8 szám alatt volt. Az intézetben munkáját Czíkéli Ernő tanársegéd és Dobrai Ferenc szakaltiszt segítette.

Ugyan a Közgazdaságtudományi Karra *Rónai Andrást*, Teleki Pál közeli munkatársát is kinevezték tanárnak, de az évkönyv szerint előadásait meg sem kezdhette, mert végül a budapesti közgazdaságtudományi karon folytatta a tanítást. Ennek ellentmond Molnár, aki szerint Rónai Politikai földrajzi előadást vállalt (Molnár 2004: 186).

Megállapítható, hogy 1940-ben a földrajztudomány már annyira szakosodott, hogy egyetlen tanár nem láthatta el az oktatási teendőket, mint Cholnoky idejében, hanem kezdett kiépülni a szakterületekben elmélyedő tanárok teljes spektruma. A munkatársak számára Kolozsvár új hely volt, csak Tulogdy volt az egykori kolozsvári FJTE növendéke. A hatvanéves Prinzet leszámítva fiatalok voltak, többnyire huszon-, vagy harmincvalahány évesek. Csak kezdett kiépülni a tantestület, mert a többnyire fiatal pécsi vagy budapesti háttérű oktatók a rövid kolozsvári intermezzót követően, a front elől visszaköltöztek korábbi helyükre, pályájuk Magyarországon teljesedett ki, csak az erdélyi születésű Tulogdy és Incze folytatta munkáját a városban (illetve Dezső egy rövid ideig még itt dolgozott).

A helyszín és a felszerelés

A Bölcsészkar és a Természettudományi Kar *Földrajzi Intézete* a Farkas (ma Kogălniceanu) utca 1. szám alatti főépületben, az első emeleten működött. Cholnokynak is itt volt a Földrajzi Intézete, az északkeleti sarokban (Bartos-Elekes 2009), feltehetőleg ennek környékén működött tovább ez a két intézet.

Cholnoky igen gazdag intézeti könyvtárat, folyóirattárat, fénykép és térképtárat épített ki. 10–15 000 kötetes szakkönyvtáranak egy része még a Bolyai első éveiben is megvolt, tehát ezt a FJTE oktatói használhatták, a kötetek csak az ötvenes–hatvanas években tűntek el (Bartos-Elekes 2009). Fényképgyűjteményét sem vihette magával, az is Kolozsváron maradt, 2001-ben került elő egy raktárból, úgy sejtjük, hogy ennek eltűnése szintén későbbi, tehát ez is a FJTE felszereléséhez tartozhatott (Imecs 2004, Bartos-Elekes 2009). Az intézet Cholnoky által kiépített hatalmas térképtára a két világháború között, és a második világháború alatt is bővült pár száz térképpel, csak ezt követően süllyedt el az ismeretlenségbe, 2001-es megtalálásáig. A ma megmaradt térképekből mintegy 200 példány a második világháború idején kiadott topográfiai térkép, ezekkel ekkor bővíthetett az intézeti térképtár, sőt van pár olyan térkép is, amelyen Prinz korábbi munkahelyének (a pécsi egyetemnek) a pecsétje található, ezeket onnan hozhatta. A ma megmaradt mintegy 6000 térkép, amely a FJTE Földrajzi Intézete térképtáranak a maradéka, ma az ország második legnagyobb térképtára, nagyobb a bukaresti nemzeti könyvtár gyűjteményénél (Bartos-Elekes 2010). Kubassek János tudománytörténész szóbeli közléséből tudjuk, hogy Prinzet a szovjet katonai vezetőség is megkereste a (többek között hadászati szempontból is) értékes térképek miatt.

1941-ben újabb intézet alakult a két földrajzi mellett: a *Csillagászati és Légkörkutató Intézet* a Majális (ma Republicii) u. 89. szám alatt. Az 1935-ben felépült csillagda az 1940-es hatalomváltáskor felszerelés nélkül került a FJTE kezébe. A fiatal Dezső Loránd korszerű műszerekkel szerelte fel, amelyeket 1948-ban kimenekített Magyarországra. Itt tette le az alapját a később Debrecenben kiteljesített és napjainkban világ szinten is vezető szerepet játszó napfizikai obszervatóriumnak (Szenkovits 2004).

A Közgazdaságtudományi Karon megszervezett *Gazdasági Földrajzi és Geológiai Intézet* a Bástya (ma Daicoviciu) u. 15. szám alatt működött, a volt Kereskedelmi Főiskola épületében.

Kiemelem, hogy a második világháború alatt olyan gazdag földrajzi jellegű könyv- és térképtárat örökölt a FJTE Cholnokytól, hogy ma, több évtizedes hányódás után is, térképtárainak maradéka messze meghaladja a többi romániai egyetemi gyűjteményt, vagy akár a nemzeti könyvtár térképtárát is, sőt a központi és intézeti gyűjtemény együtt megközelíti a legnagyobb

(akadémiai) román térképtár mennyiségét. Az egyetem csillagászati felszerelése is a legkorszerűbbek voltak, Dezső Loránd későbbi debreceni obszervatóriuma világszinten elismertté vált. Ezek a felszerelések nem maradtak az egyetem birtokában, csak egy véletlen miatt került elő a fénykép- és térképtár jelentős része ötven év raktárlét után.

A hallgatók

Az 1940-es években az Orvosi, Jogi és Közgazdasági Karon már kezdett kialakulni az évfolyamonként szabályozott órafelvétel, azonban a Természettudományi és a Bölcsészkar hallgatói továbbra is szabadon választottak az előadások között. A földrajzi előadásokat többnyire olyanok hallgatták, akik természetrajz–földrajz vagy történelem–földrajz szakos tanári oklevelet szerettek volna szerezni, az előadások felvételének sorrendje nem volt kötött (a FJTE képzésének szabályairól lásd részletesebben: Bartos-Elekes 2009). Az évfolyamonként kiírt, szabályozott órafelvétele csak a Bolyain vezették be.

A bölcsészkar és a természettudományi kar hallgatói létszáma nagyjából megegyezett az első világháború előtti létszámmal, 200–300, illetve 100–150 hallgatója volt a két karnak, természetesen ezeknek csak töredéke hallgatott geográfiát.

A később egyetemi karriert befutó hallgatók közül kettőt nevezhetünk meg. Incze Andor tanulmányait a doktorátusa megvédésével itt fejezte be, *A magyar természeti földrajz fejlődéstörténeti vázlat* c. nyomtatásban is megjelent értekezésével, 1942-ben. A Karánsebesen 1920-ban született Molnár Jenő egyetemi tanulmányait a FJTE négy teljes tanéve alatt végezte, 1945-ben doktorált *Erdély népessége magassági övek szerint* c. értekezésével az egyetemen (Molnár 2004: 73–114). A Bolyai, majd a BBTE oktatója volt, órákat tartott még a kilencvenes években is, 2007-ben hunyt el.

Előadások, gyakorlatok

Ahogy oktatókból is a Természettudományi Karon volt nagyobb létszám, úgy az órák is ott voltak nagyobb számban meghirdetve, tehát a természetföldrajz sokkal hangsúlyosabban jelent meg az egyetemen, mint a társadalom-, vagy gazdaságföldrajz.

A Bölcsészkaron Hantos elsősorban regionális földrajzi előadásokat tartott (Magyarország földrajza, Erdély földrajza, Európa földrajza, Idegen világrészek), ritkábban általános földrajzit (Politikai földrajz, Közlekedési földrajz).

A Természettudományi Karon Prinz tartott általános földrajzi előadást (Általános fizikai földrajz), geomorfológiai órát (A magas hegységek alaktana), regionális földrajzit (Magyarország tájrendszertana, Közép-Európa földrajza, Ázsia földrajza), illetve geodéziai és kartográfiai jellegűeket (Földalaktan, A térszín ábrázolása). Simor Ferenc meteorológiai tárgyakat (Az éghajlati elemek földrajzi eloszlása, Magyarország éghajlata, Az időjárás és az ember); Tulogdy Erdéllyel kapcsolatos regionális földrajzi órákat tartott (Erdély alaktana, Erdély vízrajza, Földrajzi kirándulások).

A Közgazdaságtudományi Karon Teleki órájának címe Bevezetés a gazdasági földrajzba volt.

A tanárképzés miatt Hantos és Prinz is tartott földrajzi szemináriumokat, ahol főleg hallgatói kérdésekre válaszoltak, továbbá módszertani órák is voltak a nevükön (Bevezetés az önálló földrajzi bűvárkodásba, Földrajzi szeminárium haladóknak stb.).

Az egyetemen nem volt cél minden térség és jelenség szisztematikus bemutatása, inkább jellegzetes anyagok közlésére szorítkoztak az órák (Molnár 2004: 186).

Összefoglalás

1919-ben Magyarország legrangosabb egyetemi földrajzoktatása szűnt meg Kolozsváron, amelyet Cholnoky Jenő épített ki. Húszévnnyi szünet után, 1940-ben indult újra a magyar nyelvű oktatás, amely sokkal szélesebb körű volt, egyaránt alapozott természet-, társadalom- és

gazdaságföldrajzra. Egy helyett három vezetőegyénsége volt, közte a pályája csúcsán levő Prinz Gyula, illetve Hantos Gyula és Teleki Géza; sok fiatal pályája indult itt. Az oktatók főleg az ország nyugati részéből jöttek Kolozsvárra tanítani, és többnyire el is hagyták Kolozsvárt, pályájuk Magyarországon vagy Amerikában teljesedett ki. A Bolyai vezető oktatói közül itt kezdte egyetemi pályáját Tulogdy János és Incze Andor, itt tanult Molnár Jenő.

A földrajzi intézetek felszerelése több tekintetben átlagon felüli volt. Cholnoky gyűjteménytárai feltehetően ekkor még megvoltak, később ezek már nem maradtak az egyetem használatában: a könyv- és folyóirattár végleg eltűnt, a fénykép- és térképtár nemrég került elő, az utóbbi az ország második legnagyobb régitérkép-gyűjteménye.

A hallgatók több karhoz tartoztak, a négy éves képzés végén általában kétszakos tanári oklevelet szereztek, amelyből a második szak volt a földrajz. A tantárgyak nem fedték le a földrajz összes területét, részletesebben a jobban kiépült természetföldrajz volt jelen.

Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem e négy-öt éve üstököshöz hasonlítható: a geográfia oktatói messziről érkeztek, rövid idő után messze költöztek el, többnyire alig volt közülük a városhoz, azonban ragyogásuk, azaz alkotásaik emléke megmaradt: az egykori tanítvány, Molnár Jenő szerint vérátömlesztéssel ért fel.

Irodalom

- Balázs Sándor et al. (2009): *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról*. Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete. Kolozsvár.
- Barabás Béla – Joó Rudolf (szerk.) (1990): *A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben*. Magyarágkutató Intézet. Budapest.
- Bartos-Elekes Zsombor (2009): *Geográfusképzés a kolozsvári egyetemen (1874–1919)*. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. Magyar Földrajzi Múzeum. Érd. pp. 34–43.
- Bartos-Elekes Zsombor (2010): *A kolozsvári Cholnoky Jenő Térképtár*. A Cholnoky Földrajzi Társaság honlapja, Hagyaték, Térképtár címszavak. <<http://cholnoky.ro/hagyatek/zsombi/tanulmany201008.pdf>>
- Fodor Ferenc (2006): *A magyar földrajztudomány története*. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest.
- Gaal György (2001): *Egyetem a Farkas utcában*. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság. Kolozsvár.
- Imecs Zoltán (2004): *Cholnoky Jenő fényképi hagyatéka a kolozsvári egyetemen*. Földtani Kutatás, XLI. Évf., 3–4. sz., 18–24. old. Budapest.
- Molnár Jenő (2004): *Táj és társadalom*. Agora – UKE. Székelyudvarhely.
- Szenkovits Ferenc (2004): *Dezső Loránd (1914–2003)*. Firka 2004/5. <http://csillagaszattortenet.csillagaszat.hu/magyar_19-20._sz._csillagaszata/dezso_20060219.html>
- Tövissi József (1991): *A magyar nyelvű földrajzoktatás története a kolozsvári egyetemen*. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 10: 13–18. Érd.